

MARIA ZABŁOCKA

Uniwersytet Warszawski

*Fragmenta Veteris Iuris Romani:
hoc est Legis XII. Tabularum,
ex variis authoribus collecta*

Ustawa XII Tablic, najważniejsze źródło prawa rzymskiego aż po kodyfikację justyniańską, formalnie nigdy nie została uchylona i do dziś stanowi intelektualną podniętę dla badaczy starożytności. Decemwirowie, spisując prawa, nie nadali prawdopodobnie nazwy swemu dziełu. Ze źródeł wynika, że każdy przepis umieszczony na tablicach był traktowany jako odrębna ustawa (*lex*). Stąd też można spotkać (jak np. u Pomponiusa¹) określenie dzieła decemwirów mianem *leges duodecim tabularum* (tak też współcześnie Antonio Guarino). Inni starożytni autorzy (np. Labeo²) pisali komentarze do XII Tablic – *ad XII tabulas libri (commentarii)*. Takie określenie, z pominięciem słowa *lex* czy *leges*, jest przyjęte przez wielu badaczy, zwłaszcza włoskich. Jednakże już w starożytności zaczęto traktować łącznie wszystkie przepisy zawarte w XII Tablicach, obdarzając je – jak czyni to Gaius w swym komentarzu³, a także Ulpian⁴, Paulus⁵ czy Instytucje justyniańskie⁶ – nazwą *lex duodecim tabularum*. Wzorem Gaiusa, współcześnie też dominuje tendencja do określania dzieła decemwirów Ustawą XII Tablic (*lex duodecim tabularum*).

Ze względu na nieprzemijające wartości Ustawy XII Tablic⁷ decydujące znaczenie ma dokładna rekonstrukcja tego pomnika prawa. Palingenezją Ustawy,

---

¹ Por. D. 1,2,2,4.

² Por. Gell. 1,12,18; 20,1,13.

³ Por. np. D. 1,2,1; 2,4,18; D. 50,16,233.

⁴ Por. D. 9,4,2,1; 37,14,11.

⁵ Por. D. 10,2,25,9 i 13.

⁶ Por. np. I. 1,17, pr.; 2,1,29.

⁷ Por. np. M. Zabłocka, *Le XII Tavole – fonte dei principi del diritto contemporaneo*, „Iura” 53, 2002, s. 1 i n. oraz *U źródeł współczesnego prawodawstwa*, [w:] *Z dziejów kultury prawnej. Studia ofiarowane Profesorowi Juliuszowi Bardachowi w dziewięćdziesięciolecie urodzin*, Warszawa 2004, s. 71 i n.

czyli odtworzeniem tekstu na podstawie przekazów pośrednich, zajmowano się już od bardzo dawna. Bo, jak wiadomo, kodyfikacja, spisana na tablicach z drewna lub brązu, została zniszczona (spłonęła?) około 390 roku przed Chrystusem w czasie najazdu Gallów. Ale wraz ze zniszczeniem tablic zawierających słowa nie zaginęła znajomość wyrytych na nich słów. Z tego bowiem względu, iż biegłość w prawie była w Rzymie jedną z cnót obywatelskich⁸, a Ustawa XII Tablic – jak mówi Livius⁹ – stanowiła źródło całego publicznego i prywatnego prawa (*fons omnis publici privatique iuris*), jeszcze pod koniec Republiki uczono jej „w szkole” na pamięć¹⁰.

Odtworzenia tekstu Ustawy XII Tablic dokonywano już w starożytności. Pierwszy Sextus Aelius Catus Petus napisał dzieło zwane *Tripertita*, w którym były przytoczone poszczególne przepisy Ustawy XII Tablic. Do każdego przepisu dołączona była interpretacja i w razie potrzeby odpowiednia *legis actio*. Następnymi komentatorami Ustawy byli – by wliczyć tylko tych najważniejszych – Servius Sulpicius Rufus, M. Antistius Labeo, Gaius, a nawet pierwszy wybitny filolog i gramatyk łaciński, żyjący na przełomie II i I wieku przed Chrystusem – Stilo Praeconius, nauczyciel Varrona i Cicerona, a także Aulus Gellius i Sextus Pompeius Festus. Niestety, zarówno *Tripertita*, jak i prace komentatorów (z wyjątkiem 20 fragmentów pochodzących od Gaiusa, z jego komentarza *ad legem duodecim tabularum*, które przetrwały dzięki umieszczeniu ich w Digestach) nie zachowały się.

Ustawa XII Tablic była wzmiankowana jeszcze przez kodyfikatorów justyniańskich. W czasach Średniowiecza poszła ona w zapomnienie. Ponowne zainteresowanie tekstem Ustawy przyniósł dopiero Renesans¹¹. Pierwsze próby odtworzenia Ustawy pochodzą od Rivalliusa i Alexandra ab Alexandro. Aymarus Rivallius¹², jeden z pierwszych przedstawicieli humanizmu prawniczego we Francji, napisał wydane w 1515 roku dzieło *Civilis historiae juris*, które jest uważane za pierw-

⁸ Por. H. Kupiszewski, *Prawo rzymskie a współczesność*, Warszawa 1988, s. 159 wraz ze źródłami i literaturą.

⁹ Liv. 3,34.

¹⁰ Cic. *De leg.* 2,59.

¹¹ Dotychczasowe rekonstrukcje i tłumaczenia Ustawy XII Tablic zestawili O. Diliberto w *Materiali per la palinogenesi delle XII Tavole*, II. *Repertorio delle edizioni a stampa (sec. XVI–XX)*, Cagliari 1998 oraz *Bibliografia ragionata delle edizioni a stampa della Legge delle XII Tavole (secoli XVI–XX)*, Roma 2001. Zestawieniem źródeł, które stały się podstawą rekonstrukcji Ustawy, zajmował się też ostatnio U. Agnati, *Leges Duodecim Tabularum*. *Le tradizioni letteraria e giuridica. Tabulae I–VI*, Cagliari 2002. Por. też O. Diliberto, *La palinogenesi decemvirale: dal manoscritto alla stampa*, [w:] *Le Dodici Tavole. Dai Decemviri agli Umanisti*, Pavia 2005, s. 481 i n. oraz J.-L. Ferrary, *Saggio di storia della palinogenesi delle Dodici Tavole*, [w:] *Le Dodici Tavole...*, s. 503 i n. wraz z literaturą tam cytowaną.

¹² Na temat życia i twórczości Aymara Rivalliusa por. H.E. Dirksen, *Uebersicht der bisherigen Versuche zur Kritik und Herstellung des Textes der Zwölf-Tafel-Fragmente*, Leipzig 1824, s. 29 i n.; F.C. von Savigny, *Geschichte des römischen Rechts im Mittelalter*², VI, Nachdruck Darmstadt 1956, s. 449 i n.; E. Moeller, *Aymar du Rivail. Der erste Rechtshistoriker*, Berlin 1907, s. 12 i n.; D. Maffei, *Gli inizi dell'umanesimo giuridico*, Milano 1956, s. 138 i n.; NNDI XVI, Torino 1969, s.v. *Rivail Aymar (du)*, s. 223; J.-L. Ferrary, *op. cit.*, s. 506 i n.

szą pracę poświęconą historii prawa. W księdze drugiej tego dzieła zestawił 50 fragmentów, które pochodziły, jego zdaniem, z Ustawy XII Tablic. Prawie równocześnie Ustawą zainteresował się także przedstawiciel humanizmu włoskiego, neapolitańczyk Alexander ab Alexandro¹³, który w pracy *Genialium dierum libri sex* (1522), w znacznej części poświęconej historycznoprawnym badaniom porównawczym, w księdze szóstej (caput 10) przedstawił dzieło decemwirów. Powołuje on słowa Ustawy i jednocześnie przytacza odpowiednie rozwiązania prawne innych narodów. Jednak z tego względu, że w pracach Rivalliusa i Alexandra ab Alexandro trudno dopatrzeć się systematyki, można mówić tu jedynie o zestawieniu norm decemwirów, a nie o rekonstrukcji we właściwym tego słowa znaczeniu¹⁴.

Na systematykę zbioru decemwirów pierwszy zwrócił uwagę dopiero Johann Oldendorp¹⁵. Ten wielki humanista niemiecki żyjący w XVI wieku zasłynął głównie dzięki swym pracom o prawie natury. W jednej z tych prac, zatytułowanej *Εἰσαγωγή iuris naturalis*, wydanej po raz pierwszy w 1539 roku, zebrał fragmenty Ustawy i ułożył je w dwunastu częściach-tytułach, które miały obrazować dwanaście tablic. Nawiązanie do Ustawy XII Tablic było jednak czysto formalne, gdyż wewnątrz tytułów fragmenty zostały ułożone według trójpodziału *ius sacrum*, *ius publicum*, *ius privatum*.

Do ułożenia fragmentów w kolejności zaproponowanej przez Oldendorpa nawiązał Franciscus Hotomanus¹⁶. Autor wielkich traktatów politycznych, jak *Franco-Gallia*, przyjaciel Cujaciusa, w swych badaniach romanistycznych odwoływał się do historii i filologii. Przy rekonstrukcji dzieła decemwirów – w pracy

¹³ Na temat życia i twórczości Alexandra ab Alexandro por. H.E. Dirksen, *op. cit.*, s. 27 i n.; F.C. von Savigny, *op. cit.*, VI, s. 457 i n.; D. Dal Re, *I precursori italiani di una nuova scuola di diritto romano nel secolo XV*, Roma 1878, s. 83 i n.; A. Maffei, *Influssi del Rinascimento nei giuristi napoletani*, Napoli 1940, s. 52 i n.; D. Maffei, *Alessandro d'Alessandro. Giureconsulto umanista (1461–1523)*, Milano 1956, s. 27 i n.; F.P. Gabrieli, s.v. *Alessandri Alessandro*, NNDI I 1, Torino 1964, s. 476; J.-L. Ferrary, *op. cit.*, s. 510.

¹⁴ Przytoczenie zestawień przepisów XII Tablic, dokonanych przez Rivalliusa i Alexandra ab Alexandro, por. M. Zabłocka, *Ustawa XII tablic – rekonstrukcje doby Renesansu*, Warszawa 1998, s. 20 i n.

¹⁵ Na temat życia i twórczości Johanna Oldendorpa por. H.E. Dirksen, *op. cit.*, s. 32 i n.; R. Stintzing, *Geschichte der deutschen Rechtswissenschaft*, I, München–Leipzig 1880, s. 325; E. Wolf, *Große Rechtsdenker der deutschen Geistesgeschichte*, Tübingen 1939, s. 101 i n.; F. Wieacker, *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit²*, Göttingen 1967, s. 283 i n.; NNDI XI, Torino 1965, s.v. *Oldendorp Johann*, s. 806 i n.; K. Sójka-Zielińska, *Ius publicum – ius privatum w systematyce prawa XVI w.*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 37, 1985, z. 2, s. 179 i n.; J. Otto, s.v. *Oldendorp Johann*, [w:] *Juristen. Ein biographisches Lexikon. Von Antike bis zum 20. Jahrhundert*, Hrsg. von M. Stolleis, München 1995, s. 462 i n.; J.-L. Ferrary, *op. cit.*, s. 511 i n.

¹⁶ Na temat życia i twórczości Hotomanusa por. H.E. Dirksen, *op. cit.*, s. 50 i n.; R. Stintzing, *op. cit.*, I, s. 383 i n.; D. Maffei, *Gli inizi...*, s. 61 i n.; W. Vogel, *Franz Hotmann und die Privatrechtswissenschaft seiner Zeit*, Münster 1960, *passim*; F.P. Gabrieli, s.v. *Hotman François*, NNDI VIII, Torino 1965, s. 110; D.R. Kelly, *François Hotman. A Revolutionary's Ordeal*, Princeton 1973, s. 3 i n.; J. Otto, s.v. *Hotman (Hotomannus) François*, [w:] *Juristen...*, s. 293 i n.; H. Olszewski, s.v. *Hotman François*, [w:] *Słownik twórców idei*, Poznań 1998, s. 162 i n.

De legibus duodecim tabularum tripartita (1564) – Hotomanus nie brał pod uwagę podziału na dwanaście tablic, ale podział na *ius sacrum*, *ius publicum*, *ius privatum*. Inspiratorem zestawienia fragmentów w kolejności *ius sacrum*, *ius publicum*, *ius privatum* był niewątpliwie Cicero. Jego nieprzemijający autorytet sprawił, że zarówno Oldendorp, jak i Hotomanus¹⁷ z przedstawionej w *de legibus* wizji idealnego porządku prawnego zaczerpnęli nie tylko wiadomości o treści Ustawy XII Tablic, lecz także uwagi Arpinaty wpłynęły na układ rekonstrukcji. Uważano bowiem, że wywód Cicerona jest rzeczywistym komentarzem do Ustawy, a nie tylko propozycją filozofa-prawnika.

Przy odtwarzaniu tekstu Hotomanus po raz pierwszy zaproponował dwojaki, stosowany po dzień dzisiejszy, sposób powoływania tekstu. Tam, gdzie był pewien słów Ustawy, przytaczał je wielkimi literami (kapitałkami) z użyciem czasowników w trybie rozkazującym. W przypadkach jedynie prawdopodobnych, gdy miał wątpliwości, zapisywał tekst małymi literami z użyciem czasowników w trybie przypuszczającym – we współczesnych rekonstrukcjach w tych przypadkach cytowane są fragmenty tekstu autora zajmującego się danym zagadnieniem.

Na upowszechnienie znajomości przepisów Ustawy XII Tablic nie wpłynęły jednak prace sławnych humanistów (Rivalliusa, Alexandra, Oldendorpa, Hotomanusa), gdyż te znane były zapewne wąskiemu gronu czytelników. Wydaje się, iż dużo większe znaczenie miało dołączenie rekonstrukcji Ustawy do tomu IV bardzo rozpowszechnionego w owych czasach wydania *Corpus Iuris Civilis*, Lugduni 1600.

Dodatek ten nosi tytuł *Fragmenta Veteris Iuris Romani: hoc est Legis XII. Tabularum, ex variis authoribus collecta, ut ex ipsorum locorum indice seu collatione apparet: servata in his Ausonij et eius sectatorum ipsius iuris tripartita divisione, quae etiam confirmari videtur ex l.J. lib. J. D. De rer. divis*¹⁸.

Mottem rekonstrukcji umieszczonej przez wydawców w *Corpus Iuris Civilis* jest dwuwiersz zaczerpnięty z *edyllium*¹⁹ Ausoniusa, zatytułowanego *Griphus ternarii numeri*.

Ausonius²⁰, poeta cieszący się u współczesnych wielkim szacunkiem, wychowawca cesarza Gracjana, pełnił również zaszczytne stanowisko *comes et quae-*

¹⁷ Na temat rekonstrukcji Oldendorpa i Hotomana por. M. Zabłocka, *Ustawa XII tablic...*, s. 58 i n. oraz s. 131 i n.

¹⁸ *l.J. lib. J.D. De rer. divis.* oznacza fragment pierwszy tytułów *De rerum divisione* Instytucji i Digestów (I. 2,1,1 pr. oraz D. 1,8,1 pr.).

¹⁹ *Edyllium* albo *eidyllium (on)* albo *idyllium (on)* to – jak podaje F. Bobrowski, *Słownik łacińsko-polski*, I, Wilno 1903 s.h.v. – rodzaj krótkich wierszów, poematów, epigramatów, którym dał tytuł Ausonius.

²⁰ Na temat życia i twórczości Ausoniusa por. F. Marx, s.v. *Ausonius* Nr 3, RE II, 1896, szp. 2562 i n.; M. Schanz, C. Hosius, *Geschichte der römischen Literatur bis zum Gesetzgebungswerk des Kaisers Justinian*, IV 1², 1914 (Nachdruck München 1959), s. 21 i n.; J. Mantke, s.v. *Ausonius*, [w:] *Słownik pisarzy antycznych*, Warszawa 1990, s. 109 i n.; M. Cytowska, H. Szelest, *Literatura rzymska. Okres cesarstwa*, Warszawa 1992, s. 505 i n.; O. Diliberto, *Conoscenza e diffusione delle XII Tavole nell'età del Basso impero. Primo contributo*, [w:] *Nozione, formazione e interpretazione del diritto dall'età romana alle esperienze moderne. Ricerche dedicate al Professor Filippo Gallo*, Milano 1997, s. 208 i n.

stor sacri palati, był prefektem Galii, a następnie (wraz z synem) prefektem Italii, Illyrii i Afryki, w roku 379 n.e. został konsulem. Do grona jego przyjaciół należeli wybitni ludzie tej epoki, jak Symmachus i Paulinus – późniejszy biskup z Nola.

Motywy przewodnim utworu *Griphus* jest ukazanie symbolicznej liczby 3. Ausonius w sposób trochę bezładny, ale popisując się erudycją, wylicza, jakie były w mitologii, ekonomii, historii, a także innych dziedzinach przypadki triady godne zapamiętania. Trzy były np. Faty, trzy Syreny, trzy wojny punickie, trzy cele medycyny (*servare, cavere i mederi*), materia składa się z trzech elementów (Boga, świata i formy), potrójny jest jeden Bóg, trzy są rodzaje interdyktów, trzy rodzaje *capitis deminutio*. Pomędzy tymi przykładami znajduje się następujący dwuwiersz:

*ius triplex, tabulae quod ter sanxere quaternae:
sacrum, privatum et populi commune quod usquam est.*

Te słowa, a także ich potwierdzenie znajdujące się we fragmencie pierwszym tytułu *De rerum divisione*²¹ Digestów i Instytucji oraz zapewne przykład rekonstrukcji Hotomanusa spowodowały, że fragmenty Ustawy XII Tablic zostały ułożone w *Corpus Iuris Civilis* w następujący sposób:

De Iure Sacrorum

Tit. seu Cap. I

1. Divos caste adeunto, pietatem adhibendo, opes amovento. Qui secus faxit, Deus ipse vindex erit.
2. Separatim nemo habessit deos, neve novos sive advenas, nisi publice adscitos, privatim colunto.
3. Constructa a Patribus delubra habento.
4. Lucos in agris habento. Et Larium sedes.
5. Ritus familiae patriaeque servanto.
6. Sacra privata perpetua manento.
7. Hominem mortuum un urbe ne sepelito, neve urito.
8. Hoc plus ne facito.
9. Rogum ascia ne polito.
10. Mulieres genas ne radunto, neve lessum funeris ergo habento.
11. Homini mortuo ne ossa legito, quo post funus faciat: Extra quam si militiae aut peregre mortuus sit.
12. Uti servilis unctura omnisque circumpotatio tolleretur.
13. Uti ne sumptuosa respersio fieret neve murrata potio mortuo inderetur: neve longae coronae, neve accerrae adhiberentur.

²¹ Por. D. 1,8,1 pr. oraz I. 2,1,1 pr. Tu jednak trójpodział wygląda nieco inaczej, a mianowicie wszystkie rzeczy dzielą się na: *res divini iuris* – *res humani iuris*, te ostatnie zaś – na *res publicae* i *res privatae*.

14. Qui coronam parit, ipse pecuniave eius virtutis ergo arguitur: ipsique mortuo parentibusque eius, dum intus positus erit, forisque feretur, sine fraude imposita esto.
15. Uti plura funera ne uni fierent, neve electi plures inferrentur.
16. Neve aurum addito: ast quoi auro dentes vincti erunt im cum illo sepelire urereve, sine fraude esto.
17. Rogum bustumve novum ne propius aedes alienas LX pedes invito domino, adicito: neve forum sepulchri bustumve usucapito.

De Iure Publico
Tit. seu Cap. II

1. Privilegia ne irroganto. De captite civis, nisi per maximum comitatum ne ferunto.
2. Iussus populi, et suffragia sunt. Quodcunque postremum populus iussit, id ius ratumque esto.
3. Ut si iudex, arbiterve iure datus pecuniam ob rem iudicandam accepisset, capite poenas lueret.
4. Ut qui falsum testimonium dixisset, e saxo Tarpeio deiicitor.
5. Ne quis hominem indemnatum occideret, hominisve occidendi causa cum telo esset.
6. Ne quis in urbe coetus nocturnos agitaret.
7. Ut si quis hostem concitasset civemve hosti tradidisset, capite poenas lueret.
8. Ut qui aedes alienas acervumve frumenti iuxta aedes positum dolo malo combussisset: vinctus, verberatus igni necaretur. ad si casu id fecisset, noxiam sarciret: Praetorisve arbitrato castigaretur.
9. Qui fruges est excantassit**.
10. *Neve alienam segetem pellegeris.
11. Sanatibus idem iuris, quod fortibus esto.
12. In comitio aut in foro ante meridiem causam conscito, cum perorant ambo praesentes.
13. Post meridiem praesenti litem addicito: si ambo praesentes.
14. Sol occasus suprema tempestas esto.

De Iure Privato
Tit. seu Cap. III

1. Uti qui ex patre, matreque familias eius nasceretur, in patrisfamilias sui manu, potestate, mancipioque esset: haberetque paterfamilias ius in eum vitae ac necis, terque filium venundandi potestatem.
2. At si ter filium pater venundarit, filius a patre liber esto.

3. Utique filia, caeterique liberi una mancipatione liberarentur. Utique filij filiaeque familias bonorum paternorum sui suaeque haeredes essent.
4. Patronus si clienti fraudem fecerit, sacer esto.
5. Mulieres orbae innuptae in fratris agnativae proximi tutela sunt.
6. Si furiosus existat, agnatorum gentiliumque in eo pecuniaque eius potestas esto.
7. Ut qui prodigus existeret, ei Praetor causa cognita bonis suis interdiceret, inque ipsius pecunia agnatorum gentiliumque potestas esset.
8. Quando tu bona patria avitaeque nequitia tua disperdis: liberosque tuos ad egestatem perducis: ob eam rem tibi ea re commercioque interdicto.
9. Paterfamilias uti legasset super pecunia, tutelae suae rei, ita ius esto.
10. Ut si paterfamilias intestato moreretur, agnatorum gentiliumque in ipsius pupillis, eorumque pecunia potestas esset.
11. Ut si quis doli mali culpa in tutela gerenda suspectus videretur, eum cuiusvis apud Praetorem suspecti arguere ius esset: utique doli damnatus, infamis fieret.
12. Ut qui per tutelam pupillum fraudasse, eiusque rem furatus esse convinceretur, infamia notatus duplionis poenam subiret.
13. Ne quis rem litigiosam in sacrum dediceret. Qui dedicasset, dupli poenam subiret.
14. Glandem suam in alienum fundum procidentem colligendi ius esto.
15. Usus auctoritas fundi, biennis: caeterarum rerum, annuus esto.
16. Adversus hostem aeterna auctoritas esto.
17. Ut si vicini inter se iurgant, finibus regundis arbitros tres darent: eisque totius rei ius arbitriumque permetterent.
18. Paterfamilias uti legasset super familia pecuniaque sua, ita ius esto.
19. Ut cum paterfamilias super familia sua legaret, nexum faceret: perque aes et libram familiam manciparet: ac praeter libripendam cives Romani puberes ne minus quinque adhiberet.
20. Cum nexum faciet, mancipiumque: uti lingua nuncupasset, ita ius esto.
21. Quae si erit testator, libripensve fuerit, in testimonium feriat, improbus intestabilisque esto.
22. Si paterfamilias intestato moritur, cui suus nec extabit haeres, agnatus proximus familiam habeto.
23. Ut quae mulier cum sui iuris esset annum unum apud virum matrimonij causa fuisset, ea mulier ni trinoctium usurpatum isset, pro usucapta haberetur.
24. Ne connubium Patribus cum Plebe esset.
25. Ut si qua mulier temetum biberet, cumve alieno viro probri quid faceret, in eam maritus, causa cum ipsius mulieris propinquis cognita, poenam statueret: ast si eam in adulterio deprehenderet, tum eam occidendi ius potestatemque haberet.

26. Ut si e coniugibus alter alteri nuntium mitteret, eumque suas res sibi habere iuberet, divortium esset.
27. Ut si qua mulier post viri mortem in decem mensibus proximis pareret: quis quaeve ex ea nasceretur, suus suave in viri familia heres esset.
28. Assiduo vindex assiduus esto. Proletario civi quivis volet, vindex esto.
29. Qui se sierit testarier, libripensve fuerit: ni testimonium fariatur, improbus intestabilisque esto.
30. Cui testimonium defuerit, is tertiis diebus ob portum obvagalatum ito.
31. Si in ius vocato morbus aevitasve vitium sit: qui in ius vocassit, iumentum dato: si volet arceram, ne sternito.
32. Si quid horum fuit, vitium iudici arbitrove, reove: dies diffusus esto.
33. Si vis vocationi fuat, testamini: igitur em capito antestari.
34. Si calvitur pedemve struit, manum endo iacito.
35. Si vindiciam falsam tulit, Praetor eius litis arbitros tres dato. Eorum arbitrio fructuum duplione damnum deciditor.
36. Ut si quis e libertate in servitutem assereretur, Praetor vindicias secundum libertatem decerneret.
37. Aeris confessi, aerisque debiti iudicatis, triginta dies iusti sunt. Post dein, manus iniectio esto: in ius ducito. Ni iudicatum faxit, nemut quips endo eo in iure vindex esit, secum ducito. Vincito aut nervo, aut compedibus quindecim pondo, ne minore, aut si volet maiore vincito. Si volet, suo vivito. ni suo vivit: qui eum vinctum habebit, libram farris endo die dato. si volet, plus dato.
38. Ni cum eo pacit: sexaginta dies in vinculis retineto. Trinis nundinis continuis in comitium procitato, aerisque aestimiam iudicati praedicato. Tertiis nundinis capite poenas luito, aut trans Tyberim peregre venum ito. ast si plures erunt rei, tertiis nundinis parteis secanto: si plus minusve securunt, sine fraude esto.
39. Tignum iunctum aedibus vineaeve et concapu ne solvito.
40. Ut qui illud iunxisset, domino dupli praestaret.
41. Si rupitias sarcito.
42. Ut qui alienas arbores iniuria caecidisset, in singulas aeris vigintiquinque lueret.
43. Si nox furtum faxit, et im aliquips occisit, iure caesus esto.
44. Ut si neque noctu neque se telo defendens prehenderetur, virgis caesus ei cui furtum fecisset addiceretur.
45. Ne quis unciario foenore amplius exerceto.
46. Uti caeterarum rerum si haeredes partem quisque suam habere mallent familiae erciscundae arbitrium sumerent: cui totius rei ius arbitriumque permetterent.
47. Ut iurisiurandi ad fidem adstringendam praecipua vis esset.

Tytuł I: *De Iure Sacrorum* zawiera 17 fragmentów, tytuł II: *De Iure Publico* – 14 fragmentów, tytuł III: *De Iure Privato* aż 47 fragmentów. Każdy fragment opatrzone jest subskrypcją wskazującą autora i dzieło, z którego został zaczerpnięty. Podstawą *De Iure Sacrorum* były *de legibus* Cicerona. W tytule II i III powołano kilkadziesiąt razy *Digesta* oraz dzieła Cicerona (*de legibus*, *de officiis*, *de republica* oraz *orationes*), kilkanaście razy Kodeks i Instytucje. Wielkie znaczenie dla odtworzenia tekstu Ustawy XII Tablic miała też praca Gelliusa (powołana ponad 20 razy), a także Festusa (powołana kilkanaście razy). Kilkakrotnie przytoczono teksty zaczerpnięte z Dionysiusa z Halikarnasu, Liviusa, Macrobiusa, Pliniusza, Serviusza, *Regulae Ulpiani*. Dwukrotnie powołano się nawet na autorytet św. Augustyna (*de civitate Dei*), kilkakrotnie na komentarz Cujaciusa; sporadycznie zacytowano teksty innych autorów.

W tytule I zostały umieszczone fragmenty mówiące o postępowaniu ludzi wobec bogów (Boga), nakazujące oddawanie im odpowiedniej czci, budowanie świątyń, przestrzeganie starych obyczajów. Ponadto w części tej umieszczono przepisy dotyczące obrzędów pogrzebowych.

Tytuł II zawiera fragmenty dotyczące zakazu przywilejów i wydawania wyroków śmierci bez zgody *comitium*; mówiące o karach dla przekupnego sędziego, fałszywych świadków, dla podburzających wrogów przeciw ojczyźnie, zauroczających plony, a także niektóre przepisy dotyczące prowadzenia procesu.

Najbogatszy tytuł III grupuje fragmenty dotyczące różnych dziedzin prawa prywatnego: rodzinnego (np. określające, nad kim *pater familias* miał *patria potestas* i kiedy ją tracił, normujące nabycie *manus* nad żoną i dokonywanie rozwodu, wskazujące osoby sprawujące tutelę nad kobietami); spadkowego (np. zezwalające na rozporządzenie majątkiem na wypadek śmierci, określające dziedziców beztestamentowych); prawa rzeczowego (np. normujące czas zasiedzenia, określające stosunki sąsiedzkie); podkreślające brak *conubium* między patrycjuszami i plebejuszami; ustanawiające kary dla kobiet pijących wino i dokonujących *adulterium*, a także kary dla złodzieja nocnego; dotyczące procesu (mówiące o poręczeniu, *obvagulatio*, *in ius vocatio*, *manus iniectio*, *iusiurandum*).

Zestawione fragmenty obrazują treść Ustawy XII Tablic. Dalekie są jednak od systematycznego przedstawienia unormowanych przez decemwirów zagadnień. Ich układ wzorowany jest na rekonstrukcji Hotomanusa nie tylko w trójpodziale materiału na *ius sacrum* – *ius publicum* – *ius privatum*, ale także w ułożeniu fragmentów tytułu III (*de iure privato*). W omawianej rekonstrukcji najpierw przedstawione są przepisy dotyczące prawa rodzinnego, następnie przemieszane są przepisy dotyczące prawa spadkowego, rzeczowego i zobowiązań, pod koniec zaś fragmenty dotyczące procesu. Zestawienie to dalekie jest od precyzji rekonstrukcji Hotomanusa. Na przykład przepisy dotyczące procesu zostały umieszczone zarówno w tytule II, jak i III, przepis mówiący o niemożności sporządzenia testamentu przez osobę niemożącą być świadkiem uroczystych aktów jest przekazany w dwóch miejscach w nieco odmiennej wersji (nr 21 i nr 28).

Mimo tych wszystkich braków i niedostatków rekonstrukcja Ustawy XII Tablic, umieszczona w *Corpus Iuris Civilis*, zapewne przybliżyła szerszym kręgom treść tego najstarszego spisanego rzymskiego źródła prawa i dała impuls do dalszych badań nad zbiorem decemwirów.

*Fragmenta Veteris Iuris Romani:
hoc est Legis XII. Tabularum,
ex variis authoribus collecta*

Zusammenfassung

Die Palingenese, d.h. Rekonstruktion eines Textes anhand mittelbarer Überlieferungen, des während des Galleneinfalls vernichteten XII-Tafelgesetzes wurde sowohl im Altertum (Aelius Catus, Sulpicius Rufus, Labeo, Gaius, Stilo Praeconius, Gellius, Festus) als auch seit Anfang der Renaissance unternommen. Die ersten Zusammensetzungen brachten Alexander ab Alexandro und Aymarus Rivalius; da in ihren Arbeiten jedoch eine Systematik schwer zu erkennen ist, kann von einer Rekonstruktion im eigentlichen Sinne des Wortes nicht die Rede sein. Auf die Systematik der Decemviren-Sammlung hat Oldendorp als erster hingewiesen, nach ihm Hotomanus, unter Gruppierung der Bestimmungen nach der Dreiteilung: *ius sacrum*, *ius publicum* und *ius privatum*. Der Inspirator der Zusammenstellung der Fragmente in dieser Reihenfolge war gewiss Cicero.

Die Einbeziehung der Rekonstruktion des XII-Tafel-Gesetzes in den IV. Band der einst sehr verbreiteten Ausgabe des *Corpus Iuris Civilis* (Lugduni 1600) hatte für die Ausbreitung des Wissens über dieses Gesetz eine größere Bedeutung als die Arbeiten der genannten Autoren. Der Aufsatz bringt diese Rekonstruktion nebst einem kurzen Kommentar. Die zusammengestellten Fragmente zeigen den Inhalt des Gesetzes, sind jedoch keine systematische Vorstellung desselben. Ihre Gliederung folgt dem Muster der Rekonstruktion von Hotomanus nicht nur in der Dreiteilung des Stoffes, aber auch in der Ordnung des Fragmentstitels *de iure privato*, wo zuerst die Bestimmungen des Familienrechts vorgestellt werden, und danach die vermischten Bestimmungen des Erbrechts, des Sachenrechts und des Obligationsrechts, sowie zum Schluss die Fragmente über das Verfahrensrecht. Diese Zusammenstellung ist jedoch von der Präzision der Hotomanus-Rekonstruktion weit entfernt.